

Non podemos rematar sen insistir en que todas as observacións expostas ata aquí non desmerecen en absoluto o valor, e a oportunidade, do libro, como manifestamos no inicio desta recensión. A nosa crítica (que, de seguro, terá incorrido, á súa vez, en erros e imprecisións) pretende ser unicamente construtiva, partindo da convicción de que esta «gramática» será obxecto de novas edicións, polo que nos atrevemos a propoñer tanto ao autor como á tradutora que corrixan o que son erratas evidentes e, tamén, que reflexionen aínda un pouco máis sobre algúns aspectos concretos que poden ser mellorados, incrementando así a innegable utilidade práctica da obra.

Mercedes BREA

Universidade de Santiago de Compostela

LLADÓ, Miquel (2019): *Del fonoll a la neu. Antologia de textos*, a cura d'Eduard Batlle. Lleida: Càtedra Màrius Torres / Pagès editors, 316 p.

La literatura d'un país es construeix amb grans noms que la difonen més enllà de les seves fronteres lingüístiques i que li donen un segell de qualitat i també, per què no dir-ho, d'èxit comercial. Però més enllà dels grans noms, o precisament perquè aquests grans noms puguin reeixir en el seu ofici, és necessari un sòlid i vast substrat d'autors i obres que enriqueixin el panorama literari, que li donin saó perquè pugui créixer. Una extensa filera d'autors que, des d'un segon pla, pouden i basteixen els fonaments de la literatura, catalana en el cas que ens ocupa. I un d'aquests autors que enforteixen el panorama, que engrandeixen el conjunt i que el sustenten és Miquel Lladó (Castelldans, 1919 - Andorra la Vella, 1999).

Igualment com passa amb els creadors, succeeix amb l'entorn literari. Una bona literatura ha de forjar-se també des d'una bona crítica literària, des d'unes bones edicions, des d'una bona recerca literària. Només des del respecte a la pròpia tradició, des del coneixement profund de la pròpia historiografia es podrà construir una literatura sòlida, forta i viva. Ens calen llibres que expliquin no només els grans moviments, els grans períodes, obres i noms, els gèneres comercials de la literatura, sinó també obres que ens expliquin les entranyes, les vicissituds, la reguarda de l'ofici, perquè, com és sabut, des del més pregon i local puguem arribar al més universal. Aquesta ingent, complexa i necessària tasca de recuperació i reivindicació historicoliterària és, precisament, el que fa Eduard Batlle amb Miquel Lladó a *Del fonoll a la neu. Antologia de textos*, publicat per Pagès editors dins la Col·lecció Meridians de la Càtedra Màrius Torres d'estudis sobre el patrimoni literari català de la Universitat de Lleida. Una institució que, des de fa temps, realitza una magnífica tasca de difusió, recuperació i conservació del patrimoni literari català.

El llibre que ressenyem és una excel·lent carta de presentació de l'obra i la persona de Miquel Lladó. Poeta, crític, narrador i dramaturg del Ponent català que acabà vivint i morint a Andorra, després d'haver escrit i viscut al marge dels circuits literaris, lluny del centre cultural barceloní i que visqué un fugaç i breu moment de glòria als anys cinquanta del segle passat. El volum presenta la biografia del literat i fa una lectura crítica de la seva obra, i a més dona a conèixer textos descatàlogats i inèdits que ens permeten llegir de primera mà l'obra lladoniana i fer-nos-en una composició per nosaltres mateixos. A més a més, Batlle també publica mostres de la correspondència de l'autor, cosa que permet fer una caracterització del panorama literari català de la segona meitat del segle xx i complementa la publicació amb uns retrats, una mena d'homenots, fets per alguns dels autors i crítics que conegueren l'autor.

El volum comença amb una justificació d'Eduard Batlle, curador i editor, a propòsit de l'edició del llibre. Una justificació que posa en relleu com, massa sovint, el rescat d'autors i obres valuosos de la literatura catalana és fruit de l'atzar, de la casualitat, lluny d'una política literària planificada i ambiciosa. Nogensmenys és en el decurs d'una presentació a la Biblioteca Municipal que el curador comença a familiaritzar-se i a interessar-se pel nom de Miquel Lladó.

És precisament aquí, a la justificació, on es pot fer l'únic matís a l'edició: la justificació de la tria dels textos. Eduard Batlle afirma: «Pel que fa als criteris emprats per dur a terme aquest antologia cal

assenyalar que he decidit seguir les coordenades de la representativitat i de la cronologia». Efectivament semblen uns criteris que caldria explicar millor. Aclarir què vol dir criteris de representativitat, més enllà de l'ordre cronològic que, efectivament, el curador jutja el més adient per «copsar l'evolució temàtica i estilística de l'autor de manera més exacta» i en què es basen aquests criteris de representativitat: si en la quantitat de textos de cada gènere que escriu el poeta, si en les temàtiques, si en el recorregut crític, en la difusió social... El subtítol del llibre, però, no deixa lloc al dubte: antologia de textos. Per tant, ningú pot esperar res més que una selecció, una tria, i com sabem tota tria és limitada i exclouent, però hauria estat bé explicar amb més detalls el sentit, les raons d'aquesta tria, més enllà de la intenció divulgativa del volum.

El llibre ressenyat és un homenatge, una reivindicació. Batlle deixa molt clara la intenció i finalitat del volum: «aquest llibre pretén recuperar i donar a conèixer l'existència d'un escriptor amb una obra valuosa, que s'inicia en el moment zero de la postguerra i arriba al tombant de segle xx». És, doncs, un acte de justícia. Una «antologia deguda», com afirma Josep Borrell. Després de la justificació del curador, llegim tres textos que a l'estil dels homenots planians fan un retrat de Miquel Lladó. Es tracta d'escriptors de Josep Borrell, Josep Vallverdú i Joan Brossa. «L'homenot» de Borrell situa Lladó a la generació de postguerra al costat de Viladot, Pedroló i Vallverdú i lloa la tasca de Batlle, incidint precisament en la dificultat i els sacrificis que comporta fer una tria de textos d'un autor pràcticament desconegut i molt allunyat del públic lector català.

El text de Vallverdú és més personal i se centra en la coneixença que l'autor lleidatà té del garri-guenc. En destaca la capacitat de treball, la llibertat creativa, sempre lluny de modes, seguidors, i del mercat editorial: «aquest peculiar creador es va buscar el destí des d'una plataforma d'individualista ferotge, talment un muntanyenc que, malgrat saber que hi ha senderes marcades, tirés pel dret obrint-ne cada dia una de nova, a risc d'estimar-se». Un Lladó que s'autoedita i malda per donar a conèixer la seva obra. El text que llegim de Brossa és un poema manuscrit en una carta de Brossa a Lladó del 1966. Un sonet de tocs surrealistes que és un cant a la natura i que reflexiona sobre la figura del creador, del poeta que dona nom i sentit metafòric als elements del paisatge i que entronca amb l'estil i les temàtiques poètiques de Lladó.

A partir d'aquí, l'edició entra en matèria i presenta una excel·lent introducció d'Eduard Batlle amb apunts biogràfics i literaris sobre Lladó. La imatge que es desprèn de la lectura d'aquesta part és la d'un autor solitari, tancat en la seva visió de la literatura, que fa tota mena de provatures per assolir el reconeixement i l'èxit com a escriptor. Lladó és un escriptor autodidacte, d'orígens humils, marcat per la seva participació a la guerra civil. Tal com assenyala Batlle: «l'experiència de la guerra i les seves conseqüències directes marquen profundament Lladó, de manera que un dels components axials de la seva obra serà la identificació del poeta solitari amb la naturalesa, de vegades gairebé una comunió mística, en oposició a l'home social, que es correspon amb la destrucció, el mal i el dolor».

Tal vegada aquesta dualitat es va construint també al llarg dels anys quaranta del segle passat, durant els quals Lladó es troba atrapat en una teranyina entre el reconeixement social i la personalitat i llibertat creadora. Malgrat els seus orígens populars i la seva llengua materna, Lladó, que cerca una carrera literària, entra a formar part, o més ben dit, la seva figura és apropiada pels cercles culturals de la Lleida franquista. «Els vencedors de la contesa bèl·lica maldaven per captar joves talents que representessin la nova Espanya, com a generació de la victòria i dels valors oficials» i veuen en Lladó un esperit idoni per a aquesta causa. Al mateix temps, l'escriptor veu en el suport oficial una manera de promocionar-se. D'aquesta entesa de circumstàncies, en sortiran les col·laboracions al diari lleidatà *La Mañana*, la participació a *Destino* o *Intimidad poética* i els volums en castellà *Yo y mi perro*, *Hacia la vida* i *El amigo del sol*.

Amb tot, Lladó, format segons afirma ell mateix amb les lectures de Folch i Torres, vira cap als autors catalans i ja el 1950 publica un article reivindicant la figura de Màrius Torres que no agrada a la cultura oficial del règim i el 1952 publica el primer poemari en català: *Els anys, els dies i les hores*, finalista del premi Òssa Menor. Hem de dir, però, que a propòsit d'aquest llibre ja veiem una de les constants de l'obra de Lladó, de la qual ja parlava Vallverdú en la seva presentació: les difícils relacions

entre l'escriptor i el món editorial. Les desavinences entre Lladó i Pedreria, editor del premi, faran que el poemari acabi autoeditat a Lleida en lloc d'ésser publicat a Óssa Menor, una, si no la principal, col·lecció de poesia en català dels anys 50.

És l'any 1953, el moment en què Lladó pren consciència definitivament a favor de la llengua catalana. El procés és comú a altres escriptors dels anys cinquanta i seixanta, com el valencià Francesc Xavier Casp o Pere Gimferrer, i marca un estat de consciència ben viu en la societat catalana. Durant els mateixos anys, el poeta lleidatà Agelet i Garriga, a qui Lladó admira, critica la deixadesa i el complex d'inferioritat dels catalanoparlants: «Vaig ésser a Lleida l'any passat. Impressió depriment. Fa tristesa veure tants catalans enterrar la llengua com si fos una nosa», li escriu a Josep Romeu. El mateix Agelet critica el bilingüisme de Lladó en una de les missives que li escriu. Però qui té un paper decisiu en el canvi de llengua de Lladó és Manuel de Pedrolo, que, ja en la primera carta que li escriu, li diu: «He rebut la teva lletra i també la revista *Ciudad* que em vas enviar. M'ha semblat una cosa llastimosa (la revista)... Hi ha una tasca a fer, i és incorporar al camp de les lletres catalanes —i només catalanes— tots aquells que prometen». Les paraules de Pedrolo són d'una gran contundència i posen en relleu un dels grans mèrits d'aquesta antologia publicada per Batlle: la restitució documental. Poder llegir la rica correspondència entre Lladó i alguns dels escriptors més significatius de la segona meitat del segle xx és d'una riquesa i un valor incalculable. Només per aquesta tasca de rescat i difusió, *Del fonoll a la neu* és un llibre imprescindible, fonamental, necessari.

La correspondència publicada abasta gairebé cinquanta anys de relacions literàries i, particularment, un període fosc de la nostra història literària que són els anys quaranta i cinquanta. Els destinataris són escriptors de renom de les lletres catalanes com Carles Riba, Joan Brossa o Manuel de Pedrolo, escriptors de les terres lleidatanes com Jaume Agelet i Garriga, Guillem Viladot, Anton Sala Cornadó o Josep Vallverdú, prohoms de la cultura propers al règim franquista com José María Portugués o Emilio Romero i de la cultura catalana com l'editor Josep Pedreira. Destaquen també les dues missives a Vicente Aleixandre, poeta de la generació del 27 espanyola.

A les cartes, hi llegim un Lladó interessat en fer-se un nom, en participar de la vida literària del país, en establir contacte amb els poetes i escriptors que ell considera més valuosos: agraeix crítiques, sol·licita pròlegs, fa de crític literari, explica projectes editorials. Però, malgrat aquesta ingent activitat, de la lectura de la correspondència es desprèn una certa amargor, tristesa, solitud: projectes que no s'acabaran realitzant mai com l'antologia de quatre poetes lleidatans: Agelet, Torres, Pedrolo i el mateix Lladó, que mai veié la llum. Es lamenta de la lentitud de publicació de les seves obres, com en el cas de *Els dies sense demà* que li fa escriure al seu editor lleidatà: «aquest joc d'infants el considero fora de lloc. Repeteixo que m'has fet perdre un temps, per a mi, més valuós que l'or i que de cap de les maneres puc recuperar». Aquest sentiment de lluita contra tot i tothom queda palès en una carta a Aleixandre on afirma: «He tenido muchos amigos, incluso fuera de España, però creo que me he quedado sin ninguno. Es una amargura». La correspondència publicada permet fer-se una idea de la trajectòria de Lladó i insinua, perquè només se'n publica una part, un material ric pel que fa a l'estudi de la recepció de la literatura catalana de la segona meitat del segle xx.

Del fonoll a la neu incideix en la imatge de Lladó com un *outsider*. Després de les primeres publicacions i primers reconeixements sota l'ombra de la cultura oficial franquista i coincidint amb el canvi de llengua, Lladó és silència. Tot plegat, a més de vicissituds personals, tal com afirma Batlle, fa que tot i que «continua escrivint, no tornarà a preocupar-se per publicar ni moure's pels cercles literaris fins a la segona meitat dels anys 1960». La marxa a Andorra farà que Lladó, com assenyala Batlle, es dediqui «a la tasca ingent d'organització, edició i publicació de les obres inèdites» al costat d'un activisme cultural ric amb la publicació d'una editorial i una revista associada, *Valls d'Andorra*, que comptarà amb col·laboracions importants com la de Brossa, Josep M. Espinàs, Albert Manent o Joan Triadú.

Un dels aspectes que enriqueix l'antologia, tal com hem assenyalat, és la riquesa documental. A més de la correspondència, en el volum hi podem llegir fragments dels comentaris crítics de Lladó, alguns dels seus articles sobre literatura. Els textos crítics lloen l'obra d'autors com Carles Riba i, especialment, els autors ponentins, com Màrius Torres, Josep Vallverdú, el grup La gralla i la dalla i, sobretot,

el poeta Jaume Agelet i Garriga. D'aquest darrer arriba a afirmar que és «la màxima figura literària de les Terres de Ponent».

Però la part més notòria, la més extensa de l'antologia de textos *Del fonoll a la neu*, és la publicació de l'obra poètica de Lladó, que inclou poemes inèdits. Lladó és per sobre de tot un poeta. Un poeta que veu en la tradició romàntica i postsimbolista, de caràcter franciscà, com el seu admirat Agelet, però molt més marcat que el lleidatà pel conflicte bèl·lic i les seves conseqüències. Una poesia que s'expressa a partir de dualitats: urbà-rural; individu-massa; por-esperança; vida-mort que cerquen una existència calma, d'aquí el to filosòfic de la poesia lladoniana. Un poeta que es veu com un ésser solitari a la recerca d'un *locus amoenus*, d'un paradís, d'arrels romàntiques, encarnat per una natura pura, exultant, a vegades espiritual, que s'oposa a la vida quotidiana, urbana i salvatge. Una natura que esdevé recer davant el record dolorós de la guerra i la mort, tal com s'expressa a *L'home del bosc*, possiblement el poemari més reeixit de Lladó: «Vaig pels erms, al sol, amb una corona d'enyorança entorn dels polsos, / amb un pes obscur d'estrelles damunt la testa. // Vaig guardant dins de la mà les veus dels meus avant-passats, vaig vestint / els arbres nus amb el meu esguard. // Vaig amoixant la sina de la meua ombra, donzella melangiosa, qui re- / colzada sobre el meu pit, calla i sospira. // Vaig besant les paraules anònimes que em porten els vents. Vaig escal- / fant amb els meus pensaments l'hivern arrupidet i tremolós». En aquest poema, «Hivern», del poemari esmentat, hi llegim el poeta vagant per la natura, que el protegeix, arrossegant el seu dolor, la seva pena i els seus morts. Ell amb la seva poesia vesteix els arbres, combat la melangia i escalfa l'hivern, símbol de mort, amb l'alè de la vida que no és altre que la paraula poètica.

Un dels mèrits del volum ressenyat és el d'incorporar una llista de tota l'obra de Miquel Lladó, en tots els gèneres, tant publicada com inèdita. Un índex especialment valuós, de gran treball de recerca bibliogràfica, pel que fa als textos publicats en mitjans de comunicació periòdics i en relació a la correspondència. Gràcies a aquest inventari podem conèixer els receptors de les missives de Lladó, no totes publicades en el volum, amb personatges tant diversos com Manel Lladonosa, Josep Faulí, Mariano Gomà, Josep M. Álvarez-Pallàs, Francisco Teixeira de Queiroz, etc.

Del fonoll a la neu també dona a conèixer un dels aspectes més desconeguts de l'obra de Lladó, la seva vessant de narrador i dramaturg. Ho fa, això sí, amb una selecció breu: un conte complet: «L'home nou», a més d'un fragment d'una novel·la inèdita, *Sense pàtria*, i un fragment de l'obra de teatre, *La mort de l'ocell*. Una tria limitada que posa en relleu la necessària parcialitat de les antologies, i encara més quan, com ja hem assenyalat, les raons de la tria no queden prou ben explicitades, més enllà del valor qualitatiu que li dona al volum la publicació d'inèdits. De ben segur, la voluntat divulgativa, de màxima difusió, de reivindicació de l'obra de Lladó, justifica i dispensa la brevetat en algunes de les explicacions de la tria.

En definitiva *Del fonoll a la neu* és un llibre singular, miscel·lani, una joia bibliogràfica per descobrir una figura literària absent i desconeguda del panorama literari català i per conèixer amb més profunditat una època clau de la nostra història literària. La poesia de Miquel Lladó ja té, per fi, el llibre que mereixia. Llegim-lo. Gaudim-lo. Però aquesta antologia només és la primera part de la feina, la primera pedra. Una feina feta excel·lentment pel seu curador, Eduard Batlle, tot recollint les fonts documentals, endreçant-les, dotant-les d'ordre i sentit. Ara cal que ell mateix o qui s'hi avingui faci una lectura crítica de l'obra de Lladó, n'estudiï la correspondència, els textos assagístics i el situï dins la tradició catalana i europea. Aquesta és la segona pedra. Tenim l'obra, ara són els lectors, els crítics, els que li han de donar sentit, donar llum i ressituar-la dins de la tradició, de la qual no hauria d'haver sortit mai.

Enric FALGUERA
Universitat de Lleida